

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-24>**ОБРАЗИ-СИМВОЛИ УКРАЇНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ В МІСТИЧНОМУ
ТРИЛЕРІ С. ПОНОМАРЕНКА «ЧОРНЕ ВЕСІЛЛЯ»****IMAGES-SYMBOLS OF UKRAINIAN MYTHOLOGY
IN S. PONOMARENKO'S MYSTICAL THRILLER
"THE BLACK WEDDING"****Кобилко Н. А.,***orcid.org/0000-0001-8123-4156**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін**Харківського національного університету внутрішніх справ***Гончарук О. М.,***orcid.org/0000-0003-1787-5244**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри іноземних мов**Харківського національного університету внутрішніх справ*

У статті проаналізовано образи-символи української міфології в містичному трилері С. Пономаренка «Чорне весілля». Роман досить цікавий щодо жанрової дефініції, адже в ньому чітко простежуються ознаки трилеру, детективу, горору та фантастики. Містичні події твору пов'язані з хронотопом, адже відбуваються в декількох часових (1715 рік і сучасні дні) та просторових (Велика Тиша й Київ) площинах. Зміщені причинно-наслідкові зв'язки, характерні для трилеру, сприяють нагнітання таємничої атмосфери й підсилюють відчуття страху в реципієнта. Зображуючи мешканців села Велика Тиша, автор акцентує увагу на їхньому архаїчному типі світогляду. Виявлено, що в романі існують два світи – світ людей («свій» простір) і Потойбіччя («чужий» простір) – зі своїми законами та правилами. Містики твору також додають образи, запозичені з української демонології, зокрема мавки, русалки, перелесника, відьми, одмінка. Окремо варто виділити образ Білої Панночки, яка пов'язує минуле й сучасне Великої Тиші. Події роману відбуваються в ніч на Івана Купала, коли міфічні істоти наділялися незвичними силами й могли шкодити людині. Саме тоді відбуваються перші вбивства, виконані як ритуальний обряд. Наші предки вірили, що людина в змозі змінити власну долю за допомогою магії та чародійства.

З'ясовано, що важливим елементом в аналізі образів української демонології є просторовий локус. Так, «свій» простір окреслений селом, домом, а «чужий» – лісом, озером. Своєрідним кордоном між двома світами виступає край (околиця) Великої Тиші, де почувають себе захищеними перехідні напівдемонічні істоти, зокрема відьми та одмінки. Зауважено, що образи, запозичені з української демонології, вміло інтерпретовані автором. С. Пономаренко акцентує увагу на тому, що, попри шкоду, яку потойбічні істоти могли заподіяти людині, вони прагнуть справедливості й покарання винних.

Ключові слова: образ-символ, міфологія, містичний трилер, фольклор, українська демонологія, хронотоп.

The article analyzes the images and symbols of Ukrainian mythology in S. Ponomarenko's mystical thriller "The Black Wedding". The novel is quite interesting in terms of genre definition, because it clearly shows signs of thriller, detective, horror and fantasy. The mystical events of the work are related to the chronotope, because they take place in several temporal (1715 and modern days) and spatial (Velyka Tysha and Kyiv) planes. Displaced cause-and-effect relationships, characteristic of a thriller, contribute to the injection of a mysterious atmosphere and increase the sense of fear in the recipient. Depicting the inhabitants of the village of Velyka Tysha, the author focuses on their archaic worldview. It was revealed that in the novel there are two worlds – the world of people ("own" space) and the Beyond ("someone else's" space) – with their own laws and rules. The mystics of the work also add images borrowed from Ukrainian demonology, in particular, a dryad, a mermaid, a forester, a witch, a substituted child (odminok). It is worth highlighting the image of White Lady, which connects the past and present of Velyka Tysha.

The events of the novel take place on the night of Ivan Kupala, when mythical creatures were endowed with unusual powers and could harm people. That's when the first murders take place, performed as a ritual rite. Our ancestors believed that a person is able to change his own destiny with the help of magic and sorcery.

It was found that an important element in the analysis of the images of Ukrainian demonology is the spatial locus. Thus, "own" space is delineated by a village, a house, and "someone else's" space is defined by a forest, a lake. A kind of border between the two worlds is the edge (surroundings) of Velyka Tysha, where transitory semi-demonic beings, in particular witches and odminoks, feel protected. It is noted that the images borrowed from Ukrainian demonology are skilfully interpreted by the author. S. Ponomarenko focuses on the fact that, despite the harm that otherworldly beings could cause to a person, they strive for justice and punishment of the guilty.

Key words: image-symbol, mythology, mystical thriller, folklore, Ukrainian demonology, chronotope.

Постановка проблеми. У процесі формування стильового розмаїття української літератури значну роль відіграв міфологічний чинник. Досить часто митці вдаються до запозичення сюжетів та образів архаїчних міфів або ж їх авторської інтерпретації. У ХХ столітті активне звернення до міфології було притаманне письменникам химерної прози. У ХХІ столітті роль міфу та архетипу посилюється, автори все частіше звертаються до фольклорних образів-символів, занурюються в народну обрядовість. Як результат, маємо кластер «темної літератури», ознаками якої є химерність, містичність, ірраціональність, таємничість. До популярних, а водночас і специфічних, жанрів сучасної літератури належить трилер. На думку О. Колесник, це «один із небагатьох мистецьких жанрів, які отримали назву [...] від запланованого автором емоційного стану реципієнта, який передбачає приємне напруження, переживання емпатичного "півстраху" та катарсис у розв'язці» [1, с. 221]. Підсилити відчуття страху письменникам допомагає зображення потойбічного світу, наділення персонажів незвичними силами. Наявність містики дає можливість дослідникам виокремити такі романи як окремий різновид трилерів. За визначенням П. Хаботнякової, «містичний трилер – це літературний жанр, в якому головні герої постають проти надприродних сил та явищ, які загрожують власне цим героям, або їхнім близьким, або цілому людству» [2, с. 145]. Український містичний трилер спирається на народну обрядовість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні жанрові різновиди масової літератури є надзвичайно популярними серед читачів, що зумовлює потребу їх ґрунтовного аналізу. Зарубіжний містичний трилер став об'єктом дослідження П. Хаботнякової. В українському літературознавстві категорії містичного в сучасній прозі присвятили свої наукові розвідки Н. Висоцька, О. Вещикова, О. Горбонос, Т. Гребенюк, А. Гурдуз, С. Філоненко та ін. Герменевтичні аспекти детективу та трилеру розглянула О. Колесник. Цінними є праці А. Охріменко, у яких розглянуто структурно-функціональні та морфологічні особливості трилеру, його просторову символіку. Проте поза увагою науковців залишається творчий доробок С. Пономаренка, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою статті є аналіз образів-символів української міфології в містичному трилері С. Пономаренка «Чорне весілля».

Виклад основного матеріалу. Новий роман С. Пономаренка «Чорне весілля», який побачив світ у 2023 році, досить цікавий щодо жанрової дефініції, адже в ньому чітко виокремлюються риси детективу, трилеру, жахів, фантастики. Дійсно, сюжет твору розгортається навколо таємного вбивства дівчини Улити, проте автор фокусує увагу реципієнта не на минулому, а на майбутньому. Причинно-наслідкові зв'язки в романі порушено. З кожною сторінкою в читача зростає напруга й посилюється відчуття страху, що іноді переходить у стан повного заціпеніння. Наявність цих характеристик дає можливість нам зараховувати роман С. Пономаренка «Чорне весілля» до категорії трилерів. Захоплення письменника містикою спостерігається і в інших творах: «Мені подобається хоррор і містика, бо інколи у житті бували такі випадки, які неможливо раціонально пояснити, і, до того ж, трохи адреналіну в кров додати при читанні не зашкодить» [3].

Містичні події роману пов'язані з хронотопом. Дія трилеру «Чорне весілля» відбувається в декількох часових і просторових площинах: 1715 рік і теперішній час (марення та реальність), Велика Тиша і Київ. Основні події твору розгортаються в мальовничому волинському селі. Автор обирає незвичну назву для населеного пункту – Велика Тиша. В Академічному тлумачному словнику подано декілька дефініцій до слова «тиша»: це і відсутність руху, метушні, що супроводжується шумом; і душевний спокій, умиротворення [4]. Проте з перших сторінок роману С. Пономаренко занурює читача в протилежну атмосферу: «Якусь мить ще було чути її жахливі крики болю, та поступово лишилися тільки тріск вогню і звук падіння обгорілих шматків дерева. [...] Раптово відчайдушний жіночий зойк розітнув повітря, і відразу злякано заголосили інші жінки» [5, с. 10]. Зазвичай у трилерах небезпечним середовищем виступає місто. Воно притягує злочинців своєю різноманітністю, можливістю довго залишатися не спійманими. С. Пономаренко дещо зміщує акцент, роблячи село тлом загадкових убивств.

Події роману відбуваються напередодні свята Івана Купала. Наші предки надавали особливого значення цій даті, тому й існувало чимало купальських звичаїв і ритуальних обрядів. Олекса Воропай пише: «З давніх-давен в Україні дівчата та хлопці виходять із села з радісними співами, розкладають вогнища на горі, або десь у лісі поблизу річки, танцюють навколо того вогнища й стрибають через вогонь» [6, с. 116]. Оскільки це свято молоді, то воно супроводжувалося різними забавами. На сторінках твору ми можемо знайти чимало описів язичницьких і слов'янських обрядів, різних легенд і оповідок, народних пісень. Свято Купала уособлювало поєднання двох стихій – води й вогню, чоловічого та жіночого начала. Наші предки вважали, що в цей період народжується літнє сонце, тому під час дійства виконували різні магичні ритуали. Зокрема, у романі С. Пономаренко використовує образ кінського черепа, який, за повір'ям, захищав людину від темної сили, адже в Купальську ніч міфічні істоти наділялися неймовірними властивостями й могли шкодити селянам. Перед святкуванням Олексій і Федір побачили в озері білу фату, яку хлопці розцінили як символ неминучої біди.

Містики роману додають образи, запозичені автором з української демонології, зокрема мавки й русалки, які з'являються вночі на Івана Купала. Цих «заложних» небіжчиків Ю. Буйських відносить до категорії істот людського походження. Мавками вважали високих дівчат із довгим волоссям. «Однак найбільш характерною рисою зовнішності мавок була дірка на місці спини, через яку було видно “мертву утробу” і, відповідно, мертві внутрішні органи чорного або синього кольору» [7, с. 176]. Існувало повір'я, що мавки заманюють і зваблюють чоловіків, випивають їхню життєву енергію, тому зустріч із ними була вкрай небезпечною. У романі образ мавки використаний двічі. Щоб на неї не перетворилася вбита дівчина Улита, проводять ритуал чорного весілля. Батьки не хочуть, щоб донька потрапила до «чужого» світу й весь час блукала, тому просять Олексія стати її чоловіком. Після проведеного ритуалу душа Улити зрештою знаходить спокій, проте хлопець відчуває свою провину за її смерть. На святкуванні Івана Купала Олексій зустрічає справжню мавку: «Світ цих істот лежить поруч з нашим світом. Ці створіння існують незалежно від нашої уяви щодо них. Вони небезпечні для нас, але і ми небезпечні для них, тому вони тримаються в тіні, проявляються в крайньому разі» [5, с. 80–81]. До головного героя мавка приходила спочатку в образі Ганни, кращої подруги Улити. Прикметна особливість дівчини – незвичний колір шкіри із зеленим нальотом, а також відсутність тіні при місячному світлі. А згодом усе частіше у своїх снах і мареннях Олекса бачить покійну Улиту. Обряд чорного весілля не спрацював, і дівчина перетворилася на мавку.

В. Гнатюк пише: «Нявки можуть ссати людину і то не лише жінчину, але й мужчину й дитину. Така людина марніє, а вкінці вмирає» [8, с. 128–129]. На нашу думку, Олексій не може позбутися присутності Улити не лише тому, що став її «нареченим», а й через відчуття причетності до її смерті. Уводячи в роман образ мавки, С. Пономаренко зображує її як істоту, душа якої страждає. Таке життя після смерті перетворюється на тяжку ношу для дівчини. Автор згадує Серединний Інший світ, що знаходиться між світом людей і Потойбіччям. Хоча причина

втручання мавок у життя людей невідома, у творі покійна Улита є ключем до розгадки серії моторошних убивств і пошуку справжнього злочинця.

Досить поширеним образом української нижньої міфології є русалка. Іноді їх ототожнювали з мавками. За народними віруваннями, русалками ставали дівчата, які втопилися під час купання, «се водні красавиці. Вони виходять ночами на береги озер, рік, потоків, голі, в вінках із осоки або галузок, сідають на траву і чешуть коси або виводять танці» [8, с. 129–130]. У романі «Чорне весілля» жителі Великої Тиші вірили, що ці істоти живуть поряд із людьми. Зустріч із ними була небезпечною, адже русалки могли залоскотати чи втопити у водоймі. У ніч на Івана Купала своїми забавами молодь могла спровокувати їхню появу, тому хлопці й дівчата дотримувалися різних пересторог.

У трилері «Чорне весілля» одним із головних персонажів є Біла Панночка. За життя вона була донькою шляхтича Кривицького, який повернувся до свого палацу у Великій Тиші під час Першої світової війни. Коли виявилось, що маєток розграбований, а землі розділені між селянами, пан наказав їх покарати, за що згодом місцеві жителі йому помстилися. Перед смертю шляхтич просив помилування для своєї доньки та її нареченого, проте хтось із селян не дотримав обіцянки. «Але невдовзі знайшли тіло студента, повішеного біля дороги, яка вела на озеро. А ще через кілька днів в озері виплило мертве тіло панянки у весільній сукні. [...] З того часу вважається, що Біла Панночка живе в озері і мстить мешканцям села, коли вони сюди приходять» [5, с. 38]. Особливо небезпечною вона стає в ніч на Івана Купала. Люди вірили в існування Білої Панночки, а дехто навіть чаклував, просячи її допомоги. Наші предки великого значення надавали різним знакам, особливо під час ворожіння. Тому, коли віночки із запаленими свічками почав затягувати вир, молодь вирішила, що то лютує Панночка, сповіщаючи про неминучу біду. У романі вона має багато спільних рис із русалкою.

Крім «заложних» небіжчиків, у творі зустрічаємо перехідних напівдемонічних істот, що «мали людську подобу й жили серед людей, але водночас містили в собі й демонічну природу, стаючи в такий спосіб частиною потойбічного світу» [7, с. 131]. У творі зображено двох відьом – Параску Романиху (1715 рік) та Горпину (наші дні). Достеменно не відомо, чи мали вони вроджені чаклунські здібності чи навчилися магії. Жила стара Романиха на околиці села, майже біля самого лісу. Як відомо, локус лісу належить до «чужого» простору, адже це середовище існування різних міфічних істот. Оскільки відьми були частиною іншосвіту, то й відчували себе в безпеці подалі від звичайних людей. Страх у селян викликав навіть сам зовнішній вигляд: «Старезна жінка зловісно посміхнулася, її великий ніс, наче дзьоб хижого птаха, майже торкнувся губи. Від цього жакливого видовища бідна дівчина, не піднімаючись із підлоги, затряслася ще більше» [5, с. 7]. Попри страх, селяни зверталися до відьом, просячи в них поради не лише в добрих справах. Отже, відьма могла як допомогти, так і нашкодити. Чаклунка бачила те, що для звичайного людського ока було недосяжне. Під страхом смерті наші предки боялися розлютити відьму, тому дуже рідко траплялися випадки непослуху: «Хто переступить цю межу, той за два дні помре в жакливих муках!» [5, с. 9]. Вірячи в існування вищої потойбічної сили, український народ особливого значення надавав магічно-ритуальній функції слова. Перед спаленням відьма проклинає увесь рід пана Кривицького, а його потомки не знаходять спокою в жодному зі світів: «На місці згорілої відьми підносилося постать, наче статуя з панського саду, але не з білого, а з чорного мармуру. У ній відчувалося щось загрозливе, її рука без згорілих пальців була витягнута в напрямку палацу панів-шляхтичів Кривицьких, ніби погрожуючи їм і продовжуючи слати прокльони» [5, с. 10].

Депо по-іншому С. Пономаренко зображує чаклунку Горпину. Якщо характеризує образ Параски Романихи, автор акцентує увагу на її темній стороні, то відьма Горпина допомагає людям, вона є живою історією села Велика Тиша. Українці поділяли відьом на дві категорії: «природні» та «вчені». Ю. Буйських пише: «“Родимі” відьми вважалися ніби й невинними у своєму гріху, на відміну від відьом учених, якими ставали свідомо. Вірили, що “родима” від-

ьма багато знає, але не шкодить і навіть може допомогти людям. Вона могла заподіяти шкоду й відробити зроблене» [7, с. 138]. Тому, не знаходячи логічного пояснення містичним подіям, головний герой звертається за допомогою до Горпини. У романі ми спостерігаємо міський і сільський тип світогляду, де представники першого повністю заперечують існування міфічних істот, а відповідно не вірять у чаклування та ворожіння, і, навпаки, селяни, які намагалися жити в гармонії з Іншосвітом. Хоча стара відьма й сторонилася людей, її помешкання було наповнене домашнім затишком: «... на стінах багато картин. Незвичайних, вишитих різнобарвними нитками на полотні. Серед них були відомі казкові сюжети, але більшість – зображення букетів квітів і птахів» [5, с. 181]. Українці вірили, що за таку діяльність відьма нестиме покарання – важко помиратиме. Зменшити передсмертні страждання можна було передавши свої знання. Такою ученицею стає онука Горпини Марійка. Вона виступає своєрідним містком у спілкуванні Олекси та чаклунки.

Містичну атмосферу роману створюють не лише жіночі образи української міфології, а й чоловічі. На особливу увагу заслуговує образ Василя, якого селяни вважали одмінком, тобто дитиною «нечистої» сили. Наші предки вірили, що нечистий може викрасти людське немовля, підмінивши на своє. Від такої істоти чекали тільки лиха, тому й не дивно, що першим підозрюваним у вбивстві Улити став саме Василь. Загадковості образу надавав момент народження хлопчика, адже його батько давно помер. Фрося настільки сумувала за чоловіком, що він являється їй в образі перелесника. Ю. Буйських зазначає, що серед міфологічних вірувань українського народу найпоширенішим було, коли вдова тужить за чоловіком, і він прилітає до неї у вигляді вогняного змія [7, с. 159]. Після зустрічей із ним вона марніла й невдовзі помирала. Підтвердженням того, що Василь мав батька з Іншосвіту слугувала загадкова смерть Оверка: «І знову поповзли чутки, що то помста перелесника за те, що похрестили одмінка» [5, с. 26]. Тривалий час селяни сторонилися хлопця, гнали звідусіль, а потім перестали на нього зважати. Зрештою і він обрав життя відлюдника, оселившись на околиці Великої Тиші.

Просторовий локус твору відіграє ключову роль в аналізі міфологічних образів. Край села є уособленням межі між «своїм» і «чужим» простором. О. Тиховська зазначає, що «семантика межі розширилася, її стали сприймати як своєрідне місце переходу між світами – світом людей та світом демонів» [9, с. 191]. У романі на околиці біля лісу живуть відьми та одмінки – істоти, які належать до двох світів. Не знаходячи спокою в якомусь одному, вони почували себе захищеними саме на кордоні, тобто в Серединному світі.

Наші пращури вірили, що за допомогою магії та чародійства людина може змінити свою долю. Стара відьма Горпина нагадала Дмитру майбутнє невдахи, якого чекала смерть від пияцтва. Тому чоловік і вдається до чаклунських обрядів із людським жертвоприношенням. «Тоді він і перетворився на Некроманта. Йому здавалося, що ці ритуали захищали його, завдяки ним він, наче Хома Брут, знаходиться в якомусь чарівному колі, невидимий для правоохоронців та істот Іншого світу» [5, с. 339–340]. Своєрідним оберегом для нього була руна Смерті. У романі використано ще один магичний знак – руну Альгіз, яка «захищає від злих дій, невдач, різних негараздів» [5, с. 231]. Вона уособлювала життя, тому селяни надавали їй сакрального значення, а її зображення тримали у своїх домівках.

Висновки. Отже, особливістю містичного трилеру С. Пономаренка «Чорне весілля» є запозичення та інтерпретація автором образів-символів української міфології. Для підсилення відчуття страху в читача письменник зображує потойбічний світ з його мешканцями, такими як мавка, русалка, Біла Панночка, відьма, перелесник, одмінки. За народними віруваннями українців, зустріч із ними була вкрай небезпечною. Проте в романі «Чорне весілля» Іншосвіт постає лише в мареннях головного героя, а справжню небезпеку несе людина. Прагнення влади та одержимість штовхають Дмитра-Некроманта на жорстокі вбивства, у той час як Мавка допомагає знайти та покарати справжнього злочинця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колесник О.С. Герменевтичні аспекти детективу та трилера (на прикладі британської літературної традиції). Challenges and prospects of the interaction between culture, science and arts in the modern context : Scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. С. 221–233.
2. Хаботнякова П. Методи лінгвопоетичного аналізу у дослідженні біблійних образів-символів у містичному трилері (на матеріалі творів Френка Перетті). *Південний архів (Збірник наукових праць. Філологічні науки)*. 2018. Вип. LXXIII. С. 144–146.
3. Сергій Пономаренко: Магія допомоги або шкоди прихована в нас самих. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2632/164/92513/>.
4. Словник української мови. URL: <https://sum.in.ua/s/tysha>.
5. Пономаренко С. Чорне весілля : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 352 с.
6. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Мюнхен : Українське видавництво, 1958. 290 с.
7. Буйських Ю. Жіночі образи української міфології «Колись русалки по землі ходили...». Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 320 с.
8. Гнатюк В. Нариси української міфології / іл. О. Кульчицька; підгот. та опрац. текст, ступ. сл. і прим. Р. Кирчів. Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2000. 263 с. : іл.
9. Тиховська О. Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект. Ужгород : РІК-У, 2021. 512 с.